

УДК 344.22 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.9>

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ НЕЗАКОННОГО ПРОДАЖУ ДОНОРСЬКОЇ КРОВІ ТА ЇЇ КОМПОНЕНТІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ: PRO ET CONTRA

Забуга Ю.Ю.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
лабораторії дослідження проблем національної безпеки
у сфері громадського здоров'я
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
ORCID: 0000-0003-1805-515X*

Забуга Ю.Ю. Криміналізація незаконного продажу донорської крові та її компонентів під час воєнного або надзвичайного стану: pro et contra.

У статті здійснюється комплексний кримінально-правовий аналіз проблеми незаконного продажу донорської крові та її компонентів у контексті забезпечення права на охорону здоров'я в умовах воєнного чи надзвичайного стану, а також під час епідемій/пандемій. Актуальність дослідження зумовлена збройною агресією російської федерації проти України, яка спричинила суттєве зростання кількості осіб, що потребують невідкладної трансфузійної допомоги, а також підвищення стратегічного значення донорської крові як незамінного та обмеженого медичного ресурсу. У роботі обґрунтовується теза про відсутність у чинному кримінальному законодавстві України спеціальної норми, яка б визначала кримінально-караними суспільно небезпечні прояви незаконного продажу донорської крові та її компонентів у кризових умовах. Авторка критично аналізує положення ст. 143 Кримінального кодексу України та доводить, що кров і її компоненти не можуть визнаватися предметом злочину, передбаченого ч. 4 цієї статті. Причиною цього є використання у сфері трансплантації вузького розуміння поняття «анатомічні матеріали людини». Особливу увагу приділено співвідношенню медичного та правового підходів до визначення поняття анатомічних матеріалів людини. Доведено, що кров у медичному розумінні є різновидом анатомічного матеріалу людини. Водночас, на рівні національного законодавства та міжнародних актів у сфері трансплантології (зокрема Директиви 2004/23/ЄС), кров та її компоненти свідомо виведені за межі правового регулювання трансплантації, оскільки не використовується під час застосування цього методу лікування. Відповідно, розширювальне тлумачення предмета злочину, передбаченого ст. 143 КК України, є неприпустимим та суперечить чинному законодавству. У статті здійснено огляд судової практики, пов'язаної з незаконним обігом донорської крові та її компонентів, що засвідчує відсутність єдиного підходу до кримінально-правової кваліфікації таких діянь. Наголошується, що у низці випадків правоохоронні органи та суди необґрунтовано застосовують положення ч. 4 ст. 143 КК України, тоді як більш правильною є кваліфікація таких діянь за загальними нормами, зокрема за ст. 191 КК України. Варто мати на увазі, що за чинним законодавством незаконний продаж донорської крові має тягнути адміністративну відповідальність за ст. 45-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Окремий розділ роботи присвячено аналізу підстав для криміналізації незаконного продажу донорської крові та її компонентів у кризових умовах. Використовуючи теоретичні положення теорії криміналізації, авторка доводить наявність сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, що обґрунтовують доцільність встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння у період воєнного чи надзвичайного стану, а також під час епідемій і пандемій. Аргументується, що адміністративно-правові засоби впливу в таких умовах є недостатніми, а незаконний продаж донорської крові безпосередньо загрожую життю і здоров'ю значної кількості осіб та підриває здатність держави виконувати свої базові соціальні функції.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне законодавство, донорська кров, компоненти крові, анатомічні матеріали людини, незаконний продаж, криміналізація, воєнний стан, надзвичайний стан, трансплантація.

Zabuha Yu.Yu. Criminalisation of the illegal sale of donor blood and its components during martial law or a state of emergency: pro et contra.

The article provides a comprehensive criminal-law analysis of the problem of illegal sale of donor blood and its components in the context of ensuring the right to health care under conditions of martial law or a state of emergency, as well as during epidemics and pandemics. The relevance of the study is determined by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which has led to a significant increase in the number of persons requiring urgent transfusion care and has enhanced the strategic importance of donor blood as an indispensable and limited medical resource. The paper substantiates the thesis that the current criminal legislation of Ukraine lacks a special legal provision that would define as criminally punishable the socially dangerous manifestations of illegal sale of donor blood and its components under crisis conditions. The author critically analyses the provisions of Article 143 of the Criminal Code of Ukraine and demonstrates that blood and its components cannot be regarded as the object of the criminal offense provided for in paragraph 4 of this Article. This is explained by the use, within the field of transplantation, of a narrow interpretation of the concept of “human anatomical materials.” Particular attention is paid to the correlation between medical and legal approaches to defining the concept of human anatomical materials. It is proven that, from a medical perspective, blood constitutes a type of human anatomical material. At the same time, at the level of national legislation and international legal instruments in the field of transplantation (in particular, Directive 2004/23/EC), blood and its components are deliberately excluded from the legal regulation of transplantation, as they are not used in the application of this method of treatment. Accordingly, an expansive interpretation of the object of the crime provided for in Article 143 of the Criminal Code of Ukraine is inadmissible and contrary to current legislation. The article reviews judicial practice related to the illegal circulation of donor blood and its components, which demonstrates the absence of a unified approach to the criminal-law qualification of such acts. It is emphasized that in a number of cases law enforcement authorities and courts unjustifiably apply the provisions of paragraph 4 of Article 143 of the Criminal Code of Ukraine, whereas a more appropriate qualification of such acts lies under general criminal law provisions, in particular Article 191 of the Criminal Code of Ukraine. It should also be taken into account that, under current legislation, the illegal sale of donor blood entails administrative liability pursuant to Article 45-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

A separate section of the paper is devoted to the analysis of the grounds for criminalizing the illegal sale of donor blood and its components under crisis conditions. Drawing on the theoretical framework of the theory of criminalization, the author substantiates the existence of a set of objective and subjective factors that justify the expediency of establishing criminal liability for such acts during periods of martial law or a state of emergency, as well as during epidemics and pandemics. It is argued that administrative-law measures are insufficient under these conditions, while the illegal sale of donor blood poses a direct threat to the life and health of a significant number of individuals and undermines the state's capacity to perform its fundamental social functions.

Key words: criminal law, criminal legislation, donor blood, blood components, human anatomical materials, illegal sale, criminalisation, martial law, state of emergency, transplantation.

Постановка проблеми. Під час війни одним із важливих завдань держави залишається захист прав і свобод людини і громадянина, зокрема, права на охорону здоров'я. Останнє передбачає, в тому числі, і налагодження дієвого функціонування системи крові, за якого кожний громадянин України може отримати рівний доступ до донорської крові та її компонентів належної якості та у достатній кількості. Особливо це є актуальним в умовах сьогодення, коли донорської крові та її компонентів потребують не тільки породіллі та особи, які лікуються від серйозних захворювань, але й поранені військові та цивільні громадяни, кількість яких збільшується щороку через вдосконалення озброєння та використання нових тактик ведення російсько-української війни. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини із початку повномасштабного вторгнення станом на липень 2025 р. було задокументовано поранення 35 548 цивільних осіб [1]. При цьому кількість поранених військовослужбовців не розголошується, але ця цифра теж має бути суттєвою.

Вочевидь, за умов подальшого продовження Війни за Незалежність, потреба у донорській крові та її компонентів в Україні щороку тільки зростатиме, тоді як в окремі проміжки часу може спостерігатися і їх дефіцит. Тож важливе значення відіграє запобігання правовими засобами будь-яких випадків порушення правил донорства крові та її компонентів, її заготівлі, зберігання, реалізації та подальшого перерозподілу. При цьому, видається, що кримінально-правові засоби мають застосовуватись державою не тільки до осіб, які вчиняють насильницьке донорство, відповідальність за яке передбачено у ч. 1 ст. 144 Кримінального кодексу України (далі - КК), але й до осіб, які здійснюють незаконний продаж донорської крові та її компонентів в умовах можливого або реального ризику дефіциту останніх. Така ситуація зазвичай спостерігається під час воєнного чи надзвичайного стану або під час епідемій/пандемій. Аналіз слідчої та судової практики свідчить про те, що на сьогодні відсутній єдиний підхід до кваліфікації незаконного продажу донорської крові та її компонентів. Положення ж ч. 4 ст. 143 КК, які передбачають кримінальну відповідальність за незаконний продаж анатомічних матеріалів, на нашу думку та думку переважної більшості вчених у галузі кримінального права, не можуть бути застосовані у цій ситуації, про що буде сказано в подальшому. Тож **метою цієї статті** є доведення доцільності криміналізації незаконного продажу донорської крові та її компонентів в умовах воєнного та надзвичайного стану або під час епідемій чи пандемій, коли надзвичайний стан не оголошений.

Стан дослідження проблеми. Серед українських вчених проблемні питання притягнення до кримінальної відповідальності за порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як А.Г. Гаркуша, С.В. Гричак, Л.В. Дорош, Я.Г. Лизогуб, А.В. Мусієнко, Ю.О. Ткач, М.М. Новицька, Л.А. Жерж, Г.В. Чеботарьова та інші науковці. При цьому Н.А. Жерж, Л.А. Жерж та В.С. Шкара розкривали проблеми, пов'язані з незаконною трансплантацією в Україні, на підставі аналізу конкретних кейсів - судової практики за ч. 4 ст. 143 КК. Варто відмітити, що предметом цих злочинів були анатомічні органи та матеріали померлих осіб (очні яблука, хрящі або кістки) [2]. С.В. Гринчак, аналізуючи ознаки складів злочинів, закріплених у ст. 143 КК, звертав увагу і на їх предмет [3, с. 43-44]. Л.В. Дорош та В.І. Потапенко у своїй роботі також ретельно аналізували як конструктивні, так і кваліфікуючі ознаки цих злочинів. Як наслідок, вчені запропонували виокремити ч. 4, положення якої встановлюють кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю органами або тканинами людини, зі ст. 143 КК, та надати їй статусу окремої кримінально-правової норми [4, с. 110]. Доволі ґрунтовне дослідження предмету злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК, провів Я.Г. Лизогуб, результатом якого став висновок про те, що кров і її компоненти, незважаючи на те, що підпадають під етимологічне та медичне визначення поняття “анатомічні матеріали”, не визнаються предметом цього злочину [5, с. 49].

Виклад основного матеріалу. Предмет злочину, передбачений ч.4 ст.143 КК України, з урахуванням положень міжнародного та національного законодавства у сфері трансплантації. Чинний КК містить декілька норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку поводження з анатомічними матеріалами людини¹, до яких відносяться кров та її компоненти. Йдеться про ст. 143 КК, де закріплено три самостійних одиничних склади кримінальних правопорушень:

- умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 1 цієї статті);
- вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації (ч. 3 цієї статті);
- незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини (ч. 4 цієї статті).

Важливе значення для розуміння ознак цих складів має той факт, що законодавець об'єднав їх в межах однієї статті, яка має назву “порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини”. Це означає, що предмет цих злочинів має тлумачитись єдино - як ті анатомічні матеріали людини, які використовуються під час трансплантації.

¹ Незаконне вилучення органів може виступати метою експлуатації людини. При цьому в літературі наголошується на недосконалості (вужкості, обмеженості) такого формулювання. Детальніше див.: 1) Забуга Ю.Ю., Михайліченко Т.О. Форми експлуатації людини: частина II. *Форум Права*. 2021. № 68(3). С 38–51. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075685> [6]; 2) Zabuha Yu., Osadcha O., Mykhailichenko T. Public health vs. medical exploitation as a type of human trafficking. *Wiadomości Lekarskie*. 2022;11: 75(12):3128-3134. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202212139> . [7]2.

Натомість у ст. 144 КК України передбачена кримінальна відповідальність за насильницьке донорство, під яким, відповідно до ч. 1 цієї статті, законодавець розуміє “насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора”. Вчинення таких дій з метою продажу тягне за собою кримінальну відповідальність за ч. 3 ст. 144 КК України. Тобто кримінально-караними визнаються дії, які передують подальшому незаконному продажу донорської крові та її компонентів. За порушення ж встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів має наставати адміністративна відповідальність за ст. 45-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Аналіз чинного кримінального законодавства на перший погляд дає підстави стверджувати про те, що випадки незаконного продажу донорської крові та її компонентів мають тягнути за собою кримінальну відповідальність за ч. 4 ст. 143 КК України, бо предметом злочинів, передбачених у чч. 1, 2 та 4 цієї статті, як зазначалось вище, є “анатомічні матеріали людини”.

Зауважимо, що поняття “анатомічні матеріали людини” передусім отримало своє закріплення в міжнародних актах та актах ВООЗ, присвячених питанням правового регулювання трансплантації. У подальшому воно почало використовуватись і в українському національному законодавстві. Основним законом у цій сфері виступає Закон України “Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини” від 17.05.2018 № 2427-VIII (в ред. від 08.02.2025 р.). Відповідно до положень ст. 3 цього Закону під анатомічними матеріалами розуміють “органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини” [8]. Аналіз медичної літератури та енциклопедій свідчить, що кров є рідкою сполучною тканиною, оскільки вона становить сукупністю схожих спеціалізованих клітин, що виконують певні функції, а тому належить до анатомічних матеріалів людини [9, с. 492; 10, с. 258; 11]. Проте (і тут варто абсолютно повністю погодитись із Я.Г. Лизогубом та іншими вченими) кров та її компоненти не можуть визнаватися предметом злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК [5]. Законодавець “штучно” вивів із-під поняття “анатомічні матеріали людини” кров та її компоненти для питань правового регулювання та охорони. Це підтверджується положеннями ч. 2 ст. 3 Закону України “Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини”, відповідно до яких “дія цього Закону не поширюється на: донорство крові та її компонентів і діяльність, пов’язану з їх використанням; ... діяльність банків пуповинної крові, інших тканин і клітин людини згідно з переліком, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров’я” [8]. Цим положенням законодавець фактично визнає, що кров та її компоненти, а також пуповинна кров, хоча і належить до анатомічних матеріалів людини, проте регулювання діяльності щодо її використання здійснюється іншими нормативно-правовими актами, а отже, їх не можна визнавати тими анатомічними матеріалами людини, які використовуються для трансплантації.

Вочевидь, такий підхід був запозичений із міжнародних актів та актів ВООЗ, які регулюють трансплантацію, як напрям медицини. Серед останніх центральне місце посідає Директива Європейського Парламенту і Ради 2004/23/ЄС від 31.03.2004 р. про встановлення стандартів якості та безпечності для донорства, заготівлі, тестування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації людських тканин і клітин (далі – Директива 2004/23/ЄС). У ст. 3 цієї Директиви міститься визначення понять “клітини”, “тканина” та “орган” (тобто деяких складових частин поняття “анатомічні матеріали людини”). Проте у ст. 2 цієї Директиви 2004/23/ЄС “Сфера дії” прямо зазначено, що цю Директиву не застосовують до (b) крові та її компонентів, що визначені Директивою 2002/98/ЄС [12]. Таким чином, відповідно до міжнародних актів, зокрема Директиви 2004/23/ЄС, кров та її компоненти не відносяться до анатомічних матеріалів, які виступають предметом трансплантації.

Тож, підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити, що у біології та медицині використовується більш широкий підхід до розуміння змісту поняття анатомічних матеріалів людини, тоді як у сфері трансплантації, враховуючи специфіку цієї діяльності, і як наслідок, у нормативно-правових актах, які регулюють цю сферу, – більш вузький підхід. Згідно із цим підходом анатомічні матеріали людини не включають в себе, зокрема, кров та її компоненти, а також пуповинну кров та інші тканини людини.

Варто зазначити, що 07.03.2025 Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова № 254 “Деякі питання реалізації донорської крові та компонентів крові суб’єктами системи крові, що

здійснюють заготівлю, переробку, тестування, зберігання, розподіл та реалізацію донорської крові та компонентів крові”. Цією постановою був затверджений, в тому числі, і Порядок реалізації донорської крові та компонентів крові суб’єктами системи крові, що здійснюють заготівлю, переробку, тестування, зберігання, розподіл та реалізацію донорської крові та компонентів крові (далі – Порядок) [13]. Відповідно до п. 3 цього Порядку, під реалізацією донорської крові та компонентів крові варто розуміти “діяльність суб’єкта системи крові, що передбачає перехід права власності на донорську кров та/або компоненти крові, які призначені для надання послуг з трансфузії крові та/або компонентів крові, суб’єкту, що надає послуги з трансфузії” [13]. Відповідно до абз. 2 п. 14 Порядку реалізація суб’єктами системи крові державної та комунальної форми власності донорської крові та її компонентів суб’єктам, що надають послуги з трансфузії, дозволяються виключно за умови наявності у них надлишків донорської крові та/або компонентів крові. Відповідно до п. 16 Порядку забороняється реалізація донорської крові суб’єктами, що надають послуги з трансфузії, державної та комунальної власності у випадках надання медичної допомоги постраждалим під час воєнного стану, стихійного лиха, в умовах епідемій та пандемій. Відповідно до абз. 8 п. 17 Порядку “суб’єкти системи крові державної та комунальної форми власності не можуть реалізовувати донорську кров та компоненти крові, отримані від інших суб’єктів системи крові державної та комунальної форми власності” [13]. Таким чином, держава визначила чіткі правові підстави для реалізації донорської крові та її компонентів, порушення яких наразі буде тягнути за собою лише адміністративну відповідальність за ст. 45-1 КУпАП незалежно від фактичних обставин, наслідків та обстановки вчинення.

Огляд судової практики у кримінальних провадженнях, в яких предметом кримінальних правопорушень виступила кров та (або) її компоненти. Аналіз судових рішень, що розміщених у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР), свідчить про те, що на сьогодні судових справ, в яких би донорська кров виступала предметом кримінального правопорушення, у вчиненні якого особа підозрювалась чи за яке була засуджена, було виявлено небагато. Так, вироком Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 26.06.2024 (справа № 334/42/23), ОСОБА_4, яка працювала на посаді сестри медичної у відділі організації трансфузіологічної допомоги КНП «Запорізький обласний центр служби крові» Запорізької обласної ради (далі – КНП “Запорізький обласний центр служби крові”), була визнана винною у спричиненні державі в особі цього КНП матеріальної шкоди в сумі 27578 грн. 91 коп. і засуджена за ч. 1 ст. 191 КК України (за привласнення чужого майна, яке перебувало в її віданні) до покарання у виді штрафу в розмірі 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що еквівалентно 34 000 гривень, без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. З матеріалів судової справи вбачається, що протягом 2020-2021 рр. вона неодноразово відпускала компоненти крові фізичним особам за рецептом, що передбачено її посадовою інструкцією, однак грошові кошти у касу підприємства не клала, а залишила собі [14]. Але варто звернути увагу на те, що сам продаж компонентів крові входить до повноважень медичної сестри відділу організації трансфузіологічної допомоги КНП “Запорізький обласний центр служби крові” і само по-собі не становить незаконної діяльності з її продажу.

Більш показавою є інша судова справа. Вироком Деснянського районного суду м. Києва від 09.10.2025 року (справа №754/15937/25) медичну сестру ОСОБА_3 лікарняного банку крові КНП «Київська міська клінічна лікарня швидкої медичної допомоги» виконавчого органу Київської міської ради (далі – КНП «Київська міська клінічна лікарня») визнали винною за ч. 5 ст. 27, ч. 5 ст. 143 КК України, а саме у пособництві незаконній торгівлі анатомічними матеріалами людини (власне – крові та її компонентами), вчиненої за попередньою змовою групою осіб. На підставі затвердженої угоди про визнання винуватості їй було засуджено до 5 років позбавлення волі без додаткового покарання (на підставі ч. 2 ст. 69 КК), із подальшим звільненням від відбування покарання з випробувальним строком 2 роки на підставі ст. 75 КК. Матеріали справи свідчать, що ОСОБА_3 на виконання плану, розробленого завідувачем відділення лікарняного банку крові КНП «Київська міська клінічна лікарня» Особою_1, та спільно із сестрами медичними лікарняного банку крові КНП «Київська міська клінічна лікарня» Особами 2, 3, 4, 5, матеріали відносно яких знаходяться в окремому кримінальному провадженні, неодноразово вилучала кров та її компоненти з лікарняного банку крові та передавала її за грошову винагороду «клієнтам», а також вносила недостовірні відомості до облікових документів, таких як журнали реєстрації переливання трансфузійних рідин форми № 009/о, актів списання компонентів крові, щодо ці-

льового використання крові та її компонентів, прикриваючи злочинну діяльність об'єднання [15]. При цьому відповідно до ухвали Печерського районного суду м. Києва від 18.03.2025 (справа №757/12486/25-к) до 24.06.2025 були продовжені строки досудового розслідування щодо ОСОБА_5 (згідно з обставинам попередньої справи - завідувач відділення лікарняного банку крові КНП «Київська міська клінічна лікарня») у кримінальному провадженні № 42024000000000216 від 08.02.2024 за підозрою у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 143 КК України, та ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 (згідно з обставинам попередньої справи – медичних сестер цього ж підприємства) у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 5 ст. 143 КК України [16]. Проте ніяких додаткових судових рішень, які б дозволили з'ясувати подальшу долю підозрюваних у цьому кримінальному провадженні, аналіз ЄДРСР не виявив.

Оскільки, як було зазначено вище, кров та її компоненти не є предметом злочину, передбаченого у ч. 4 ст. 143 КК, то кваліфікація випадків незаконного продажу компонентів крові в наведеному обвинувальному вирoku є нічим іншим як застосуванням кримінального закону за аналогією. Проте це прямо заборонено відповідно положеннями чинного КК України (ч. 4 ст. 3 цього Кодексу).

Контент-аналіз медіа та офіційних сайтів правоохоронних органів дозволив виявити в тому числі й інші свідчення того, що в Україні все ж існує незаконна торгівля кров'ю та (або) її компонентами. Зокрема, 24.12.2021 на сайті Офісу Генерального прокурора з'явилося повідомлення про те, що ексдиректор КНП “Запорізький обласний центр служби крові” отримав підозру за фактом розтрата майна в особливо великому розмірі за ч. 5 ст. 191 КК. Жінка підозрюється у тому, що під час виконання своїх обов'язків керівника зазначеним підприємством у 2020 р. безпідставно перевела понад 270 літрів плазми крові з розряду придатної для лікування до розряду непридатної і нібито у подальшому реалізувала ці компоненти крові за заниженою вартістю комерційній структурі, чим спричинила матеріальну шкоду у сумі понад 700 тис грн. [17]. Як відмічається, цієї кількості плазми крові мало б вистачити для допомоги майже 350 хворим! Проте у ЄДРСР наразі відсутні судові рішення, які б відповідали фактичним обставинам кримінального провадження, викладених у цьому оголошенні.

Зауважимо, що попередня кваліфікація суспільно незаконної поведінки ексдиректора КНП “Запорізький обласний центр служби крові” за ч. 5 ст. 191 КК, як розтрата майна, що перебувало у віданні особи, є більш правильною в ситуації, що склалася (тобто відсутності спеціальної норми для незаконного продажу донорської крові та/або її компонентів). Положення ст. 191 КК, які виступають загальною нормою, застосовуються як правило у тому випадку, коли немає спеціальної норми, або така норма хоча й існує у КК України, проте відсутнє законодавство, що має регулювати відповідну сферу суспільних відносин чи певну діяльність. Водночас маємо відмітити, що цей підхід певною мірою також суперечить чинному законодавству, адже на сьогодні відповідальність за такі дії (незалежно від кількості реалізованої донорської крові, обстановки вчинення та форми співучасті, в якій діє злочинне об'єднання) має наставати за ст. 45-1 КУпАП. Тобто ми маємо спеціальну норму в КУпАП і не маємо відповідної кореспондуючої норми в КК, що типово піднімає дилему “яким приписом слід керуватися: положеннями ч. 2 ст. 9 КУпАП чи колізійним правилом, що всі неузгодження в законі вирішуються на користь особи, діяння якої кваліфікується?”

Підстави для криміналізації незаконного продажу донорської крові та її компонентів в умовах воєнного чи надзвичайного стану, а також під час епідемій чи пандемій. Як зазначалось, нині за порушення правил реалізації донорської крові та (або) її компонентів настає адміністративна відповідальність за ст. 45-1 КУпАП. Проте як свідчать матеріали слідчої та судової практики є кейси, коли за незаконний продаж донорської крові та її компонентів правоохоронні органи притягують або намагаються притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності. При цьому такі випадки не отримали єдиної кваліфікації. Єдиним найоптимальнішим виходом із цієї ситуації може стати криміналізація незаконного продажу крові та її компонентів в умовах воєнного чи надзвичайного стану або в умовах епідемій чи пандемій.

Спробуємо обґрунтувати доцільність виокремлення нової норми у чинному КК України, спираючись на підстави кримінально-правової заборони, які були виділені Д. Балобановою. На думку вченої, такими підставами виступають: “1) суспільна небезпека; 2) типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня суспільної небезпеки та страху населення перед злочинністю; 3) динаміка суспільно небезпечних діянь із урахуванням причин і

умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами; 5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки, і як їхня складова – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації” [18, с. 11].

Суспільна небезпека незаконного продажу донорської крові та її компонентів в умовах воєнного чи надзвичайного стану або під час епідемій і пандемій зумовлена кількома факторами. По-перше, під час війни кількість пацієнтів, які потребують переливання крові, може зростати в геометричній прогресії. Саме таку ситуацію можна спостерігати на прикладі сучасної Війни за Незалежність України. За період лише останніх років (2022-2025 рр.) значно збільшилася кількість цивільного населення, яке отримує мінно-вибухові та вибухові травми внаслідок російських обстрілів ракетами, дронами та авіаційними бомбами. При ці випадки трапляються не тільки у прифронтових областях, але й по всій території України. Використання FPV-дронів на ділянках фронту та неподалік лінії розмежування також сприяє збільшенню кількості поранених військовослужбовців та цивільних осіб, які потребують трансфузії. Невідкладне переливання крові є базою для стабілізації стану поранених, лікування геморагічного шоку та забезпечення життєдіяльності у перші години після травми. По-друге, функціонування військово-польової хірургії має супроводжуватись гарантованим доступом до компонентів крові, які необхідні для проведення оперативного медичного втручання та стабілізації стану поранених військовослужбовців у критичних умовах. По-третє, стратегічна цінність донорської крові також зумовлена неможливістю її штучного синтезу. Водночас, і це четверта причина, в умовах воєнного стану в певні періоди може спостерігатися дефіцит крові та її компонентів, а за таких умов їх незаконний продаж, без сумнівів спричинить підвищений рівень смертності серед поранених військовослужбовців та цивільного населення.

Слід також пам'ятати, що, як показав досвід пандемії коронавірусної інфекції, збільшення пацієнтів, які потребують трансфузії, може спостерігатися і під час епідемій та пандемій. Вірусні інфекційні хвороби можуть супроводжуватися такими станами, за яких хворі потребуватимуть застосування свіжозамороженої плазми та концентратів тромбоцитів. Варто зауважити, що законодавством передбачено введення надзвичайного стану під час епідемій або пандемій, але, як засвідчує досвід боротьби з пандемією COVID-19 в Україні, такий стан вводиться не завжди [19]. Тобто, донорська кров є незамінним та цінним (а в умовах війни – навіть стратегічно важливим) медичним ресурсом, від якого безпосередньо залежить ефективність надання медичної допомоги під час війни, епідемій та пандемій, а також інших надзвичайних ситуацій. Більш того, варто нагадати, що цінність та незамінність крові та її компонентів для порятунку військовослужбовців навіть призвела до того, що у 2023 р. бойовим медикам (тобто людям не лише з медичною освітою, а й військовослужбовцям, які пройшли відповідне навчання) дозволили робити переливання крові пораненим бійцям на догоспітальному етапі. Для цього Міністерство охорони здоров'я розширило спеціальну навчальну програму з основ трансфузійної терапії і це вже врятувало життя та здоров'я не одного захисника України.

Типовість і достатня поширеність антигромадської поведінки. Аналіз судової практики та контент-аналіз медіа, як було зазначено вище, свідчить про те, що в Україні існує незаконний продаж крові та (або) її компонентів. Проте така поведінка, вочевидь, характеризується певним рівнем латентності, адже випадки незаконного продажу донорської крові та її компонентів можна виявити тільки після здійснення перевірки відповідної документації суб'єктів системи крові.

Динаміка суспільно небезпечних діянь із урахуванням причин і умов, що їх породжують. Варто відзначити, що дане явище може мати свої сплески саме в умовах збройних конфліктів (війни), а також епідемій та пандемій, коли значно зростають потреби населення країни в донорській крові та її компонентів за умов можливого або реального дефіциту останніх. Так, добре відомими для кожного українця є постійні заклики медичних працівників здавати на постійній основі кров для потреб військових та цивільного населення. Особливо часто такі заклики лунають у прифронтових областях.

Необхідність впливу кримінально-правовими заходами. Кримінальне право виступає *ultima ratio*, тобто крайнім засобом, який може використовувати держава для боротьби із суспільно небезпечними явищами. На сьогодні за порушення передбаченого законодавством України порядку реалізації донорської крові передбачена адміністративна відповідальність. Варто звернути увагу, що 15.08.2025 у Верховній Раді України був зареєстрований проєкт Закону про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері донорства крові та компонентів крові № 13630 (включений до порядку денного від 03.09.2025 під № 4586-IX) [20]. Як свідчить аналіз пояснювальної записки до нього, в Україні “існують безліч випадків, коли донорська кров та/або компоненти крові реалізуються суб’єктами системи крові будь-яким особам” [20]. Щоб запобігти таким проявам протиправної поведінки, розробники законопроекту пропонують підвищити розмір адміністративних стягнень за розподіл та реалізацію донорської крові та компонентів крові будь-яким особам, шляхом виокремлення ч. 2 у ст. 45-1 КУпАП. Не оспорюючи цю ідею в цілому, все ж пропонуємо встановити саме кримінальну відповідальність за незаконний продаж донорської крові та (або) її компонентів у випадках надзвичайних ситуацій (стихійного лиха, виникнення масштабних аварій та катастроф тощо), в період воєнного стану, коли суспільна небезпечність такого діяння суттєво підвищується, а також під час епідемій або пандемій.

Видається, що встановлення такої заборони у чинному КК не створюватиме додаткового навантаження на систему кримінальної юстиції, а у держави наявні матеріальні ресурси для реалізації кримінально-правової заборони. Цьому сприятиме також і санкція такого діяння, яка має містити покарання, не пов’язані з позбавленням волі, але яка забезпечуватиме спеціальну та загальну превенцію.

Співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації. Позитивні наслідки криміналізації такої поведінки буде перевищувати її негативні наслідки, головне досягнути невідворотності кримінальної відповідальності у такому випадку.

Тож, підсумувавши сказане, констатуємо наявність достатніх ґрунтовних підстав для криміналізації незаконного продажу донорської крові та її компонентів в умовах воєнного чи надзвичайного стану, епідемій та пандемій. Водночас місце цієї норми в системі норм Особливої частини КК України, її зміст та пеналізація такого діяння становить предмет подальших наукових досліджень.

Висновки. На підставі вищевикладеного, можна зробити такі висновки:

1. Комплексний аналіз кримінально-правових норм, передбачених у КК України, які встановлюють відповідальність за порушення порядку поводження з анатомічними матеріалами людини, дає підстави стверджувати, що законодавець пов’язує предмет злочинів, передбачених у ст. 143 КК України, виключно з тими анатомічними матеріалами, які використовуються у сфері трансплантації, тобто органи, тканини, клітини.

2. У біологічному та медичному розумінні кров, яка є рідкою сполучною тканиною, є різновидом анатомічних матеріалів людини. Проте у сфері правового регулювання трансплантації використовується вузьке поняття, за якого кров та її компоненти виключаються з правового регулювання останньої.

3. Аналіз національного законодавства та міжнародних актів, зокрема Директиви 2004/23/ЄС, дозволяє дійти висновку, що кров та її компоненти не визнаються предметом трансплантації у вузькому розумінні. Такий підхід є уніфікованим на міжнародному рівні та був імplementований в українське законодавство, що унеможливило розширювальне тлумачення предмета злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК України.

4. Запровадження Кабінетом Міністрів України у 2025 році нового порядку реалізації донорської крові та її компонентів підтверджує, що держава визнає можливість їх легального обігу, в тому числі і продажу, за наявності чітко визначених умов. Саме тому порушення суб’єктами системи крові порядку реалізації донорської крові та її компонентів має тягнути за собою відповідальність за законодавством України.

5. Судова практика, що склалася в Україні, демонструє відсутність єдиного підходу до кримінально-правової оцінки незаконного продажу донорської крові та (або) її компонентів. В окремих випадках такі діяння кваліфікуються за загальною нормою, якою є ст. 191 КК України, тоді як в інших – відбувається помилкове застосування ч. 4 або ч. 5 ст. 143 КК України, що фактично становить порушення заборони щодо застосування кримінального закону за аналогією.

6. Оцінка незаконного продажу донорської крові та її компонентів через призму теорії криміналізації свідчить про наявність сукупності підстав для кримінально-правової заборони незаконного продажу донорської крові та її компонентів у кризових умовах (воєнний або надзвичайний стан, епідемії, пандемії). Суспільна небезпека таких діянь, їх повторюваність, тенденція до зростання у кризові періоди та обмеженість превентивного потенціалу адміністративної відпові-

дальності обґрунтовують доцільність застосування кримінально-правових засобів для запобігання цим явищем як *ultima ratio*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кількість загиблих та поранених цивільних осіб в Україні у липні 2025 року досягла місячного максимуму за останні три роки – спеціалісти ООН з прав людини. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Number-of-civilians-killed-and-injured-in-Ukraine-reaches-three-year-monthly-high-in-July-2025-UN-human-rights-monitors-say> (дата звернення: 10.10.2025).
2. Жерж Н.А., Жерж Л.А., Шкара В.С. Кримінально-правова характеристика незаконної торгівлі донорськими органами та тканинами людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 152-154. URL: http://lsej.org.ua/2_2017/42.pdf (дата звернення: 10.10.2025).
3. Гринчак С.В. Науково-практичний аналіз складів злочинів, передбачених ст. 143 КК України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 43–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_2_9 (дата звернення: 10.12.2025).
4. Дорош Л.В., Потапенко І.В. Незаконна торгівля органами або тканинами людини. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 99–111.
5. Лизогуб Я.Г. Незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини (ч. 4 ст. 143 КК України): деякі питання аналізу предмету злочину. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Том 31. № 1. С. 45-54. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.03>.
6. Забуга Ю.Ю., Михайліченко Т.О. Форми експлуатації людини: частина II. *Форум Права*. 2021. № 68(3). С 38–51. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5075685>.
7. Zabuha Yu., Osadcha O., Mykhailichenko T. Public health vs. medical exploitation as a type of human trafficking. *Wiadomości Lekarskie*. 2022. 11: 75(12). p. 3128–3134. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202212139>.
8. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text> (дата звернення: 10.10.2025).
9. Червяк П.І. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене. Київ. Вид. центр «Просвіта». 2012. 1504 с. URL: <https://archive.org/details/med0ents/page/738/mode/2up> (дата звернення: 10.10.2025).
10. Шевчук В.Г., Мороз В.М., Белан М.С. Фізіологія: підр. для студ. вищ. мед. закладів / за ред. В. Г. Шевчука. Вінниця: Нова Книга, 2012. 448 с. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/07/za-red.-V.G.Shevchuka-Fiziologiya.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
11. Blood: Britannica. URL: https://www.britannica.com/science/blood-biochemistry?utm_source=chatgpt.com.
12. Директива Європейського Парламенту і Ради 2004/23/ЄС від 31 березня 2004 року про встановлення стандартів якості та безпечності для донації, заготівлі, тестування, перероблення, консервації, зберігання та реалізації людських тканин і клітин: Директива; Європарламент від 31.03.2004 № 2004/23/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-04#top (дата звернення: 10.11.2025).
13. Деякі питання реалізації донорської крові та компонентів крові суб'єктами системи крові, що здійснюють заготівлю, переробку, тестування, зберігання, розподіл та реалізацію донорської крові та компонентів крові: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Інформація, Звіт, Методика, Класифікація, Розподіл, Перелік від 07.03.2025 № 254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-2025-%D0%BF#Text/> (дата звернення: 10.11.2025).
14. Вирок Ордонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 26 червня 2024 р., судова справа № 334/42/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119975595> (дата звернення: 10.11.2025).
15. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 09.10.2025, судова справа № 754/15937/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130875625> (дата звернення: 10.11.2025).
16. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 18 березня 2025 р., судова справа № 757/12486/25-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126296531> (дата звернення: 10.11.2025).

17. Продаж 270 літрів плазми під виглядом непридатної – у розтраті підозрюють екскерівника Запорізького облцентру служби крові. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prodaz-270-litriv-plazmi-pid-viglyadom-nepridatnoyi-u-roztrati-pidozryuyut-ekskerivnika-zaporizkogo-oblcentru-sluzbi-krovi> (дата звернення: 10.11.2025).
18. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2017. 17 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4904> (дата звернення: 15.11.2025).
19. Zabuha Yu.Yu., Mykhailichenko T.O., Rak S.V. Legal Regulation Of Epidemic Safety Under the Covid-19 Pandemic Conditions in Some Post-Soviet Countries and Poland. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. 73 (12 cz 2). p. 2758-2767. URL: <https://wiadlek.pl/wp-content/uploads/archive/2020/WLek202012210.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері донорства крові та компонентів крові: Проект Закону. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57076> (дата звернення: 10.10.2025).